

TALABALARNING EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA VITOGEN TA'LIMNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Samiyeva Sanobar Obid qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti magistrature 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda vitogen ta'limning ahamiyati, uning didaktik imkoniyatlari va samaradorligi tahlil etiladi. Shuningdek, vitogen yondashuv asosida ekologik ta'limni tashkil etishning usul va vositalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, vitogen ta'lim, didaktika, ekologik tarbiya, ta'lim texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье анализируются значение витогенного обучения в формировании экологической культуры студентов, его дидактические возможности и эффективность. Также рассматриваются методы и средства организации экологического образования на основе витогенного подхода.

Ключевые слова: экологическая культура, витогенное обучение, дидактика, экологическое воспитание, образовательные технологии.

Abstract: This article analyzes the importance of vitagenic learning in the formation of students' ecological culture, its didactic possibilities, and effectiveness. It also examines the methods and tools for organizing environmental education based on the vitagenic approach.

Keywords: ecological culture, vitagenic learning, didactics, environmental education, educational technologies.

KIRISH

Hozirgi globallashuv sharoitida ekologik muammolar insoniyat taraqqiyotiga jiddiy xavf tug'dirmoqda. Iqlim o'zgarishi, atmosfera va suv resurslarining ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi kabi muammolar nafaqat tabiiy muhitga, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois ekologik xavfsizlikni ta'minlash va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari ustuvor vazifalardan biriga aylanmoqda.

Bunday sharoitda oliy ta'lim muassasalarida talabalarining ekologik madaniyatini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'ladi. Ekologik madaniyat shaxsning tabiatga ongli munosabati, ekologik bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llay olish qobiliyati, shuningdek, ekologik mas'uliyat hissining shakllanganligi bilan tavsiflanadi. Bu esa ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llashni talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, Vitogen ta'lim alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv talabalarining hayotiy tajribasiga tayanib, ularni o'quv jarayonining faol subyektiga aylantirishga xizmat qiladi. Natijada o'quv materiallari talaba uchun yaqin va tushunarli bo'lib, bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishi ta'minlanadi.

Vitogen ta'limning didaktik imkoniyatlari ekologik ta'lim jarayonida ayniqsa samarali hisoblanadi. Chunki ekologik muammolar ko'pincha kundalik hayot bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularni anglash va hal etishda shaxsiy tajriba muhim rol o'ynaydi. Shu sababli vitogen yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim talabalarda ekologik tafakkurni rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi — talabalarning ekologik madaniyatini shakllantirishda vitogen ta'limning ahamiyati, uning didaktik imkoniyatlari va samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, ekologik ta'limni vitogen yondashuv asosida tashkil etishning samarali usul va vositalarini aniqlash vazifasi qo'yilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalarning mazmuni va ularning amaliyotda qanday joriy etilganiga bog'liq.

An'anaviy ta'lim tizimida ekologik bilimlar asosan nazariy tarzda berilib, talabalarning ekologik muammolarni amaliy hal etish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmaydi. Zamonaviy ta'lim yondashuvlari esa o'quv jarayonini hayotiy tajriba bilan integratsiyalash, talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda real muammolarni hal etishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Bu bo'limda vitogen ta'lim texnologiyasining talabalarning ekologik madaniyatini shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlari, xususan, hayotiy tajribaga asoslangan o'qitish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, loyiha faoliyati, refleksiv yondashuv hamda interaktiv metodlar kabi zamonaviy pedagogik vositalarning O'zbekiston oliy ta'lim tizimida qo'llanilish imkoniyatlari yoritiladi va ularning amaliy samaradorligi va ta'lim sifatiga ta'siri tahlil qilinadi.

A) Hayotiy tajribaga asoslangan o'qitish (Experiential Learning) imkoniyatlari.

Vitogen ta'limning asosiy yo'nalishlaridan biri — ekologik bilimlarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lashdir. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonini real hayot bilan integratsiyalash imkonini berib, ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Hayotiy tajribaga asoslangan o'qitish quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

□ Real ekologik vaziyatlarni tahlil qilish – talabalar o'z yashash hududidagi ekologik muammolarni (suv tanqisligi, chiqindilar, havo ifloslanishi) o'rganadi va ularni tahlil qiladi.

□ Shaxsiy tajribaga tayangan muhokamalar – talabalar kundalik hayotida uchraydigan ekologik muammolar yuzasidan fikr almashadi va xulosa chiqaradi.

□ Amaliy faoliyatga yo'naltirilgan topshiriqlar – chiqindilarni saralash, resurslarni tejash, ekologik odatlarni shakllantirishga qaratilgan mashg'ulotlar tashkil etiladi.

□ Refleksiv yondashuv – talabalar o'z ekologik xatti-harakatlarini tahlil qiladi va baholaydi.

Hayotiy tajribaga asoslangan o'qitishning pedagogik ahamiyati shundaki, u nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'laydi hamda talabalarda ekologik ong va mas'uliyatni shakllantiradi. Ushbu yondashuv orqali bilimlar faqat eslab qolish darajasida emas, balki kundalik hayotda qo'llaniladigan ko'nikmaga aylanadi.

Xorijiy tajribada hayotiy tajribaga asoslangan o'qitish (Experiential Learning) keng qo'llanilib, uning samaradorligi amalda isbotlangan. Jumladan:

- AQSh va Yevropa davlatlarida talabalar ekologik muammolarni dala tadqiqotlari va amaliy loyihalar orqali o'rganadi;
- Finlyandiya ta'lim tizimida ekologik bilimlar real hayotiy vaziyatlar bilan integratsiyalashgan holda o'qitiladi;
- Germaniya universitetlarida talabalar ekologik muammolarni ishlab chiqarish va ilmiy tadqiqot faoliyati bilan bog'lab o'rganadi.

Biz yuqorida hayotiy tajribaga asoslangan o'qitishning amalda xorij mamlakatlarida keng foydalanilayotganini hamda qulayliklarini ko'rdik. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida hayotiy tajribaga asoslangan o'qitish elementlari qisman qo'llanilayotgan bo'lsada, ular yaxlit vitogen ta'lim texnologiyasi sifatida tizimlashtirilmagan va ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoniga yetarli darajada integratsiyalashmagan.

Xorijiy ta'lim tizimlarida esa ushbu yondashuv keng miqyosda qo'llanilib, amaliy samaradorligi isbotlangan. Shu sababli, hayotiy tajribaga asoslangan o'qitishni ekologik ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik yondashuv sifatida tizimli ravishda joriy etish tavsiya etiladi. Shu bilan birgalikda quyida agar

O'zbekistonda amalda qo'llanilsa qanday ijobiy ustunliklar yuzaga kelishini ko'rib chiqamiz:

- talabalarni mahalliy ekologik muammolarni o'rganishga jalb etishni ta'minlaydi;
- ekologik aksiyalar va amaliy loyihalarni tashkil etishga xizmat qiladi;
- ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar va real keyslar asosida o'qitishni rivojlantiradi;
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtiradi;
- shaxsning ekologik mas'uliyatini kuchaytiradi.

B) Muammo asosida o'qitish (Problem-Based Learning) imkoniyatlari.

Muammo asosida o'qitish texnologiyasi nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan mamlakatlar ta'lim tizimida ham samarali qo'llanilmoqda.

Masalan, Hindistonda oliy ta'lim muassasalarida ekologik muammolar bo'yicha tashkil etilgan muammoli o'quv loyihalari natijasida talabalar mahalliy hududlarda chiqindilarni qayta ishlash va suv resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqqan.

Shuningdek, Indoneziyada universitet talabalari muammo asosida o'qitish orqali plastik chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan ekologik tashabbuslarni ishlab chiqib, ularni amaliyotga joriy etganligi qayd etiladi.

Muammo asosida o'qitish quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- muammoli vaziyatlar yaratish – ekologik muammolar asosida o'quv jarayonini tashkil etish;
- keys va loyihaviy topshiriqlar – real hayotiy holatlar orqali amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish;
- guruhda muammoni hal qilish – hamkorlikda ishlash va fikr almashish;
- tahliliy faoliyat – muammoni chuqur o'rganish va xulosalar chiqarish.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham mazkur yondashuv elementlari qo'llanilmoqda, biroq u asosan alohida mashg'ulotlar doirasida amalga oshirilmoqda. Shu sababli muammo asosida o'qitishni vitogen ta'lim bilan uyg'unlashtirgan holda tizimli ravishda joriy etish ekologik madaniyatni shakllantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

C) Loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning) imkoniyatlari.

Vitogen ta'lim texnologiyasida loyiha asosida o'qitish ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida yoshlar tomonidan ekologik muammolarni hal etishga qaratilgan turli loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, talaba-yoshlar ishtirokida chiqindilarni saralash, plastikdan qayta foydalanish, daraxt ekish va hududlarni obodonlashtirishga qaratilgan tashabbuslar keng tarqalgan.

Masalan, "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida yoshlar faol ishtirok etib, ekologik muhitni yaxshilashga qaratilgan amaliy ishlarni amalga oshirmoqda. Ushbu loyiha orqali minglab daraxtlar ekilib, talabalarda ekologik mas'uliyat hissi shakllanishiga erishilmoqda.

Shuningdek, ayrim oliy ta'lim muassasalarida talabalar tomonidan chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlashga qaratilgan kichik loyihalar ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilmoqda. Biroq bu faoliyatlar ko'proq tashabbus darajasida bo'lib, loyiha asosida o'qitishning tizimli pedagogik modeli sifatida yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Aynan ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun o'quv jarayonlariga loyiha asosida o'qitish elementlarini joriy etish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Bu quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- ekologik muammolarni amaliy hal etish;
- ijodiy va innovatsion fikrlashni rivojlantirish;
- ekologik mas'uliyatni oshirish.

D) Reflektiv faoliyat orqali o'qitish (Reflective Learning) imkoniyatlari.

Rivojlangan ta'lim tizimlarida reflektiv yondashuv keng qo'llanilib, talabalar o'z faoliyatini mustaqil tahlil qilishga o'rgatiladi. Ushbu yondashuv orqali talaba o'z bilimlari, tajribasi va o'quv jarayonidagi ishtirokini baholab boradi hamda o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Xususan, Buyuk Britaniya oliy ta'lim tizimida reflektiv o'qitish "learning journals" (o'quv kundaliklari) orqali amalga oshirilib, talabalar har bir mashg'ulotdan so'ng o'z fikr-mulohazalarini yozma tarzda ifodalaydi va tahlil qiladi. Bu usul ularning mustaqil fikrlash va o'z faoliyatini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, Avstraliya universitetlarida reflektiv yondashuv "portfolio" lar orqali tashkil etilib, talabalar o'zining o'quv faoliyati natijalarini yig'ib boradi va ularni muntazam ravishda tahlil qiladi. Natijada ta'lim jarayoni faqat bilim olish bilan cheklanmay, balki shaxsiy rivojlanish jarayoniga aylanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasida ham reflektiv o'qitish asta-sekin joriy etilmoqda. Masalan, Malayziyada oliy ta'lim muassasalarida "reflektiv esse" yozish orqali talabalar o'z o'quv faoliyatini tahlil qilishga jalb etilmoqda. Bu esa ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida reflektiv faoliyat elementlari ayrim fanlarda uchrasa-da, ular yetarli darajada tizimli tashkil etilmagan. Shu sababli reflektiv o'qitishni vitogen ta'lim asosida rivojlantirish talabalarning ekologik madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- shaxsiy mas'uliyatni oshiradi;
- ekologik xulq-atvorni mustahkamlaydi;
- ongli qaror qabul qilishni rivojlantiradi.

E) Interaktiv metodlar orqali o'qitish (Interactive Teaching Methods) imkoniyatlari.

Interaktiv metodlar ta'lim jarayonida o'yin elementlari asosida tashkil etilib, talabalarning bilish faolligini oshirishda muhim didaktik vosita sifatida xizmat qiladi.

Ayniqsa, ekologik ta'lim jarayonida gamifikatsiya elementlaridan foydalanish murakkab tushunchalarni sodda va qiziqarli shaklda o'zlashtirish imkonini beradi.

O'zbekistonlik pedagog olimlardan N.N. Azizxo'jayeva interaktiv metodlar haqida shunday ta'kidlaydi: "interaktiv o'qitish jarayonida o'quvchi bilimni tayyor holda emas, balki faol ishtirok etish, muhokama qilish va amaliy harakatlar orqali egallaydi". Mazkur yondashuv ekologik ta'limda ayniqsa muhim bo'lib, talabaning ekologik muammolarga befarq bo'lmasligini ta'minlaydi.

Shuningdek, B.X. Xodjayev ham interaktiv metodlarning ahamiyatini quyidagicha izohlaydi: "zamonaviy ta'limda o'yinli texnologiyalar va interaktiv metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi". Bu esa ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Gamifikatsiya asosida tashkil etilgan interaktiv mashg'ulotlar quyidagi didaktik imkoniyatlarni yaratadi:

- ekologik muammolarni o'yinli vaziyatlar orqali tushunishni osonlashtiradi;
- talabalarni dars jarayoniga faol jalb etadi;
- rolli o'yinlar orqali real ekologik vaziyatlarni modellashtiradi;
- jamoaviy hamkorlik va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi;
- ekologik qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'zbekistonda interaktiv metodlar keng qo'llanilayotgan bo'lsa-da, ularni aynan ekologik ta'lim jarayoniga o'yin elementlari asosida tizimli joriy etish hali yetarli darajada rivojlanmagan.

Shu sababli, mazkur yondashuvni ekologik ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish muhim pedagogik yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ta'limda interaktiv metodlar ekologik ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Natijada:

- talabalarning faolligi oshadi;
- fikrlash doirasi kengayadi;
- ekologik qarashlar shakllanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, vitogen ta'lim texnologiyasi talabalarning ekologik madaniyatini shakllantirishda samarali didaktik imkoniyatlarga ega bo'lib, rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida uning asosiy elementlari amaliyotda keng qo'llanilmoqda.

Ushbu yondashuvni oliy ta'lim tizimiga joriy etish ekologik ta'lim samaradorligini oshirish, talabalarining ekologik ongini rivojlantirish va ularni faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, an'anaviy ta'lim usullariga nisbatan vitogen yondashuv talabalarining o'quv jarayonidagi faolligini oshiradi, bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi va ularni amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi.

Shu bilan birga, ushbu yondashuvni samarali joriy etish uchun o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish darajasi hamda o'quv muhitining mosligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, vitogen ta'lim ekologik madaniyatni shakllantirishda innovatsion va samarali yondashuv sifatida namoyon bo'lib, uni ta'lim tizimida keng qo'llash istiqbolli natijalarni ta'minlaydi.

XULOSA

Mazkur maqolada talabalarining ekologik madaniyatini shakllantirishda Vitogen ta'lim muhim didaktik imkoniyatlarga ega ekanligi asoslab berildi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonida talabalarining hayotiy tajribasiga tayanish orqali ularning ekologik bilimlarini chuqurlashtirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ekologik muammolarga ongli munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, vitogen ta'lim asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni talabalarining ekologik ongini rivojlantirish, ularning amaliy faoliyatga tayyorligini oshirish hamda ekologik mas'uliyat hissini mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi. Bu esa ekologik ta'lim samaradorligini oshirish bilan birga, atrof-muhitni muhofaza qilishga mas'uliyatli yondashadigan yetuk mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, vitogen yondashuvni oliy ta'lim tizimiga keng joriy etish uchun o'quv dasturlarini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni kengaytirish hamda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish zarur. Ekologik muammolarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash va amaliy faoliyatni kuchaytirish yuqori samaradorlikka erishishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, vitogen ta'lim talabalarining ekologik madaniyatini shakllantirishda samarali va istiqbolli yondashuv bo'lib, uni ta'lim amaliyotida keng qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES:

1. Belkin A.S. Vitogen ta'lim nazariyasi. – Moskva: Pedagogika, 2000.
2. Ekologik ta'lim va tarbiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Yo'ldoshev J.G. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
4. Ekologik madaniyatni shakllantirish muammolari // Ilmiy jurnal, 2021.
5. <https://ziyo.uz> (murojaat qilingan sana: 2026)
6. <https://hozir.org> (murojaat qilingan sana: 2026)